„ROTONDA" DIN ODORHEIU-SECUIESC ŞI PROBLEMA DATĂRII MONUMENTULUI

MARIANA BELDIE

La marginea oraşului Odorheiu-Secuiesc, judeţul Harghita, la aproximativ 4 km de piaţa centrului istoric, se află o capelă cunoscută sub numele de „capela lui Isus". Împrejmuită de o incintă din piatră, ea este situată pe terasa bazinului superior al Tîrnavei Mari, ce cade lin spre matca rîului. Această terasă este udată de numeroase pîrîiaşe cu ape minerale, care izvorăsc din dealurile aflate la sud şi est de capelă. Actualmente între rîu şi capelă se află drumul regional care leagă Odorheiul de oraşul Cristuru-Secuiesc (fig. 1).

Încă din secolul trecut această capelă a atras atenţia cercetătorilor, mai ales prin forma sa de plan, unică în Transilvania: în esenţă este vorba despre o construcţie de tip central, cu patru abside semicirculare (fig. 3), acoperită cu un tavan casetat. Învelitoarea de şiţă, cu pantă repede, acoperă unitar cele patru abside a căror prezenţă este marcată prin doliile puţin adînci care dau învelitorii un aspect uşor vălurit.

Intrarea în capelă se află la absida de sud, prezentînd o deschidere simplă, dreptunghiulară, latura superioară cu o uşoară arcuire (fig. 2). Deasupra intrării se află o fereastră îngustă, uşor trapezoidală (cu baza la partea inferioară), avînd la partea superioară un arc semicircular. În interiorul absidei de vest se află o nişă cu un arc aplatizat, în zidul ei fiind practicată o fereastră de formă ovală (fig. 6). Fereastra absidei de nord, actualmente astupată (întrucît în această absidă este amenajată masa altarului), are o deschidere dreptunghiulară, care prezintă spre interior şi exterior o evazare, partea superioară avînd un arc aplatizat (fig. 10). Fereastra de la absida de răsărit este dreptunghiulară, avînd partea superioară cu o arcuire uşoară, la fel ca la intrare (fig. 7).

Din bibliografia monumentului[1] rezultă un consens pentru încadrarea acestuia în stilul romanic, în unele lucrări fiind propusă datarea în secolele XII—XIII.

În vara anului 1973, s-au desfăşurat săpături arheologice la „capela lui Isus" din Odorhei, prilejuite de lucrările de restaurare ce urmează să se desfăşoare în viitorul apropiat[2]. S-au executat patru secţiuni în incintă, respectiv pe absidele de vest, nord şi est, cea de a patra în partea de sud a incintei; în interiorul capelei a fost trasată o secţiune orientată nord-sud (fig. 3); de asemenea, s-a executat o secţiune în exteriorul incintei pentru identificarea unor eventuale urme materiale contemporane zidirii şi funcţionării capelei.

Rezultatele acestor cercetări, surprinzătoare la prima vedere, ne-au determinat să reanalizăm datele de istoria artei şi arhitecturii, pe care se sprijină diferitele ipoteze formulate în legătură cu încadrarea stilistică şi datarea monumentului.

De la început am observat faptul că un anumit aspect, deosebit de important în judecarea complexă a unui monument, a preocupat mai puţin pe cercetători şi anume: integrarea capelei în mediul înconjurător. Ne referim aici nu numai la contextul istoric-social-politic, dar şi la situarea în cadrul natural, ştiut fiind că, în funcţie de programele specifice, fiecare epocă a manifestat anumite preferinţe pentru amplasarea diverselor categorii de edificii.

Cercetările arheologice ne-au oferit următoarele date certe: terenul din jurul capelei era lipsit de înmormîntări, depunerile naturale (balast, humus vechi, humus recent) nu au fost străpunse de gropi, fie anterioare, fie ulterioare zidirii capelei[3]. De asemenea, atît în incintă, cît şi în exterior au fost recoltate doar cîteva fragmente ceramice din epoca bronzului, iar din partea superioară a humusului vechi, fragmente ceramice nesemnificative din epoca feudalismului dezvoltat.

Fundaţiile capelei erau realizate din bolovani şi piatră de rîu.

În secţiunea executată perpendicular pe absida de nord s-a descoperit, lîngă fundaţia absidei, în partea inferioară a şanţului de fundare, o monedă de argint, bătută în anul 1561, cu efigia lui Ferdinand I de Habsburg, efemer rege al Ungariei şi împărat al Sfîntului Imperiu romano-german (1556—1564). Întrucît stratigrafic nu s-a constatat nici o intervenţie ulterioară, terenul fiind lipsit de înmormîntări, cum s-a arătat mai sus, căderea monedei în locul respectiv nu a putut avea loc decît în momentul zidirii capelei, după 1561.

În secţiunea din interiorul capelei s-au descoperit două cripte şi un mormînt în groapă simplă.

Cripta I, cea mai veche, cu o poziţie centrală faţă de abside şi cu orientarea vest-est, zidită din piatră de rîu legată cu mortar, a avut iniţial o boltă, spartă cu ocazia unei intervenţii ulterioare. Întrucît s-a folosit acelaşi material litic şi un mortar asemănător cu cel utilizat la fundaţia capelei[4], considerăm că această criptă a fost construită odată cu capela.

În interiorul criptei se aflau două schelete, primul la adîncimea de 1,60 m de la nivelul actual de călcare din interiorul capelei, iar al doilea se afla la 20 cm deasupra primului schelet. Foarte probabil că spargerea bolţii criptei provine din momentul punerii în mormînt al celui de-al doilea înhumat. Nu s-a descoperit nici un obiect de inventar. De remarcat faptul că primul schelet se află sub pînza de apă freatică actuală[5].

Pe latura de sud a acestei cripte de piatră, a fost adosată ulterior o altă criptă, construită din cărămidă. În mo-

---

[1] Virgil Vătăşianu, analizînd diferitele ipoteze mai vechi legate de acest monument, ajunge la concluzia că această capelă trebuie datată pe la mijlocul secolului al XIII-lea (*Istoria artei feudale în ţările române*, Bucureşti, 1959, p. 88—89, fig. 79).

Entz Géza datează capela, împreună cu alte monumente, în secolul al XIII-lea (*Die Baukunst Transilvaniens im 11—13. Jahrhundert*, „Acta Historiae Artium", Budapesta, XIV, 1968, p. 45, 162, fig. 46). Arh. Eugenia Greceanu încadrează capela într-o grupă de monumente cu caracteristici romanice bine conturate, fără a preciza însă o datare mai exactă (*Date noi asupra arhitecturii romanice din zona centrală a Transilvaniei*, „Pagini de veche artă românească. De la origini pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea", Bucureşti, 1970, p. 266, fig. 1).

Anežka Merhautova-Livorova, *Einfache mitteleuropäische Rundkirchen*, Praha, 1970, p. 78. Cu prilejul cercetărilor arheologice, la Odorhei, mi s-a pus la dispoziţie pentru consultare lucrarea: Ferenczi Géza şi Ferenczi Ştefan, *Cetatea de la Vărşag şi unele probleme privind cetăţile medievale timpurii din estul Transilvaniei* (ms. dact.), pentru care mulţumesc încă o dată autorilor.

[2] Au participat: Géza Ferenczi, directorul Muzeului de istorie din Odorheiul Secuiesc, Ştefan Ferenczi, delegat din partea Institutului de istorie şi arheologie al Academiei R.S.R. — filiala Cluj — şi Mariana Beldie, delegat al DMIA. Raportul asupra săpăturilor arheologice a fost întocmit de Ferenczi Géza şi Ferenczi Ştefan (nr. de înregistrare DMIA, 8007 din 31 iulie 1973).

[3] Casa paznicului este o construcţie tîrzie, zidită cel mai devreme odată cu incinta, adică în 1830, de aceea cercetările arheologice nu s-au extins şi asupra sa.

[4] Buletinul de analiză chimică nr. 63, 16 ianuarie 1974, întocmit de Tatiana Pogonat, specialist al laboratorului DMIA.

Proba 1 — Mortar extras din fundaţia absidei cu ocazia sondajului efectuat în interiorul capelei: mortar de var de culoare gri. Este confecţionat cu nisip şi pietriş de rîu de culoare gri-închis, cu o curbură granulometrică discontinuă (multă parte fină şi circa 30% pietriş de 7 şi 15 mm, mărimea intermediară aproape inexistentă). Are un adaos mic de alicărie de cărămidă. Este realizat neîngrijit cu multe cuiburi de var carbonatat, neomogenizat cu agregatul. Numai puţin alterat, prezintă încă o rezistenţă mecanică bună, nu este sfărîmicios şi nici pulverulent.

Proba 2 — Mortar extras din zidăria criptei I.

Mortar de var de culoare gri. Este confecţionat cu nisip şi pietriş de rîu de aceeaşi calitate cu agregatul din proba 1. Curbă granulometrică discontinuă (cca 80% parte fină) cu granula maximă pînă la 40 mm; granule intermediare aproape inexistente. Foarte slabe urme de adaos de praf de cărămidă. Cu toate că mortarul din această probă este mai alterat şi cu agregat mult mai mare, este un mortar din aceeaşi epocă cu cel din proba 1.

[5] Conform raportului privind cercetările arheologice.

https://biblioteca-digitala.ro

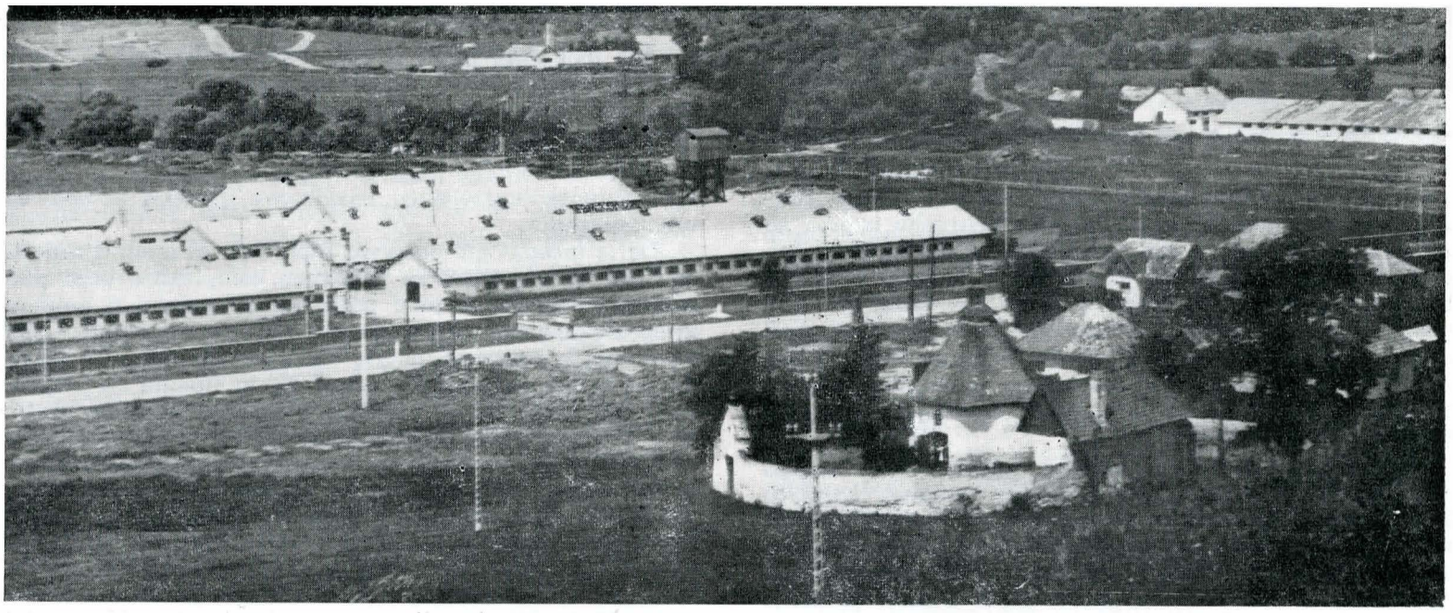

Fig. 1. Vedere de ansamblu a Capelei din Odorhei; 2. Absida de sud cu intrarea; 3. Planul general cu secţiunile arheologice; 4. Secţiunea arheologică din interiorul capelei cu cripta I şi cripta II; 5. Detaliu al arcului vechii intrări, partea dreaptă; 6. Fereastra de la absida de nord; 7. Fundaţia capelei la absida de nord; 8. Cripta I zidită din piatră; cripta II,zidită din cărămidă; vedere dinspre vest; 9. Absida de vest cu intrarea iniţială astupată; 10. Fereastra de la absida de est.

mentul cercetării, bolta criptei de cărămidă era prăbuşită, poate spartă la o eventuală jefuire. În interiorul ei se afla un singur schelet, avînd ca inventar resturi din doi nasturi împletiţi din fire subţiri de aur[6].

În secţiunea executată, s-a mai descoperit, la nord-vest de prima criptă, de asemenea într-o poziţie secundară, o groapă simplă de mormînt în care se afla depus un singur schelet, din care, în secţiunea cercetată, se află numai partea inferioară[7].

Analizînd cu atenţie parametrul capelei s-au constatat următoarele: intrarea actuală, situată la absida de sud, a fost deschisă ulterior fazei iniţiale de construcţie a capelei, urmele spargerii observîndu-se în jurul intrării (fig. 9); prezenţa unei nişe în absida de nord, căreia îi corespundeau unele crăpături la exterior, a îndreptăţit decaparea pe o zonă limitată a tencuielilor. A apărut vechea intrare în capelă, aparţinînd fazei iniţiale de construcţie: fără ancadrament de piatră prelucrată, avînd părţile laterale din aceeaşi piatră de rîu ca fundaţiile şi elevaţia, partea superioară prezentînd un arc aplatizat, realizat din cărămidă pusă pe cant şi acoperit cu tencuială[8] (fig. 6). În acelaşi spirit este realizată şi fereastra de nord[9].

Se dovedeşte, deci, că atît intrarea iniţială în capelă, cu arcul aplatizat, cît şi fereastra de la absida de nord nu prezintă nici un element caracteristic stilului romanic. Celelalte trei ferestre provin de la intervenţii ulterioare.

În ceea ce priveşte planul capelei remarcăm: acesta are într-adevăr patru abside semicirculare, dar în general, absidele rotondelor romanice simple (cu o singură absidă) sau ale celor cu un plan mai dezvoltat prezintă arcuri adînci, de forma unei potcoave. Din numeroasele exemple, alegem numai cîteva: capelele din Őskű, Kallosd, Bács, Rábaszentmiklós[10].

Ţinîndu-se seama de toate observaţiile dobîndite prin cercetările arheologice, în mod deosebit de tehnica confecţionării zidăriei (piatră de rîu, cărămidă, cea din urmă neprovenind de la intervenţii ulterioare), de toate elementele de arhitectură prezentate precum şi de moneda găsită in situ este evident că monumentul cercetat nu

[6] Întregul material recoltat cu ocazia săpăturilor arheologice (ceramica, moneda, inventar) se află depus la sediul Muzeului de istorie din Odorheiu Secuiesc.

[7] Materialul antropologic se află la Catedra de anatomie umană a Institutului medico-farmaceutic din Cluj, pentru analiză.

[8] Buletinul de analiză chimică nr. 63 din 16 ianuarie 1974: tencuială din arcul intrării descoperite la absida de vest:

Mortar de var de culoare gri-deschis, deoarece compoziţia conţine o cantitate mai mare de var decît probele 1 şi 2. Conţine nisip de rîu de aceeaşi natură ca în probele precedente, din care s-a utilizat numai partea fină. Adaos ceva mai mare de praf de cărămidă (cca 15%). Amestecul este executat mult mai îngrijit decît mortarele din probele 1 şi 2. După aspect şi structură, mortarul din proba 3 aparţine aceleiaşi epoci cu cel din probele 1 şi 2.

[9] În lucrarea sa *Date noi asupra arhitecturii romanice* ... (p. 266), arh. E. Greceanu remarcă următoarele: *„In prezent toate golurile sînt modificate, cu excepţia ferestrei condamnate din axul absidei de est. Fereastra are un gol îngust dreptunghiular, racordat cu faţa exterioară a zidului printr-un arc semicircular puternic evazat. Introducerea formei de arc plat la goluri şi la nişa din interiorul absidei de nord s-a efectuat probabil în 1830, dată înscrisă pe grila uşii de intrare“*. Observăm următoarele: în fig. 1 (p. 267), unde este prezentat planul „capelei lui Isus“, este indicată greşit orientarea, astfel, încît fereastra discutată mai sus se află la absida de nord, iar „nişa“ din absida de nord se află la cea de vest.

[10] K. H. Gyürky, *Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprem*, „Acta Archaeologica“, Budapesta, 1963, p.358—359, fig. 28, 29, 30, 32.

https://biblioteca-digitala.ro

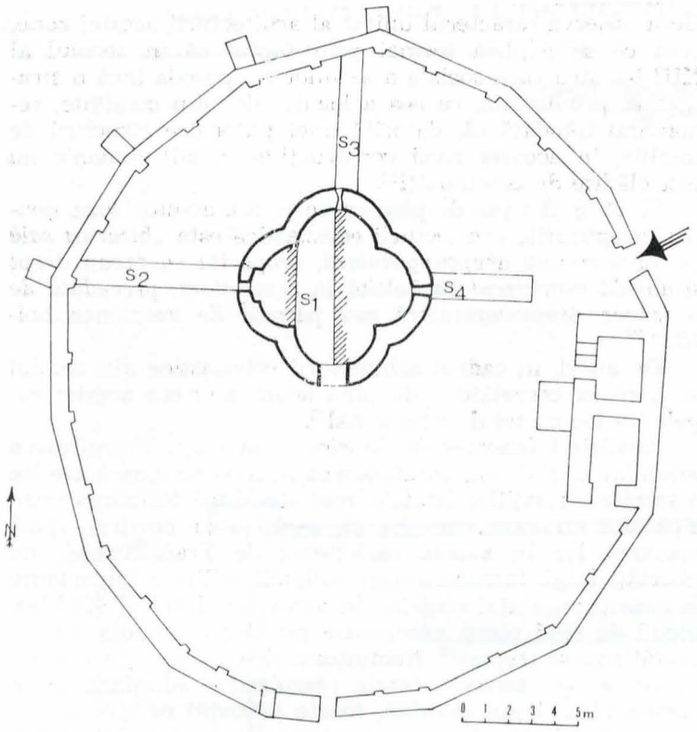

3

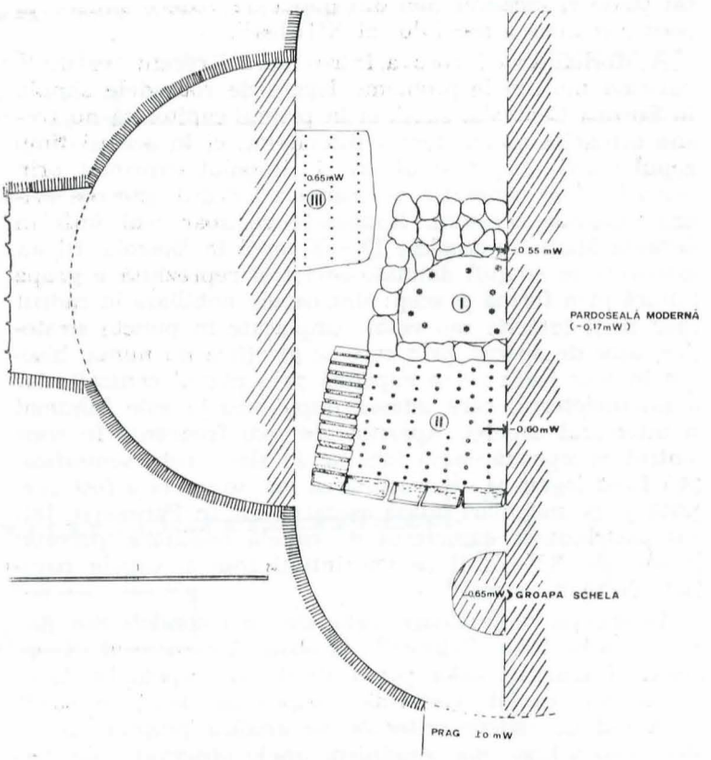

4

5 6

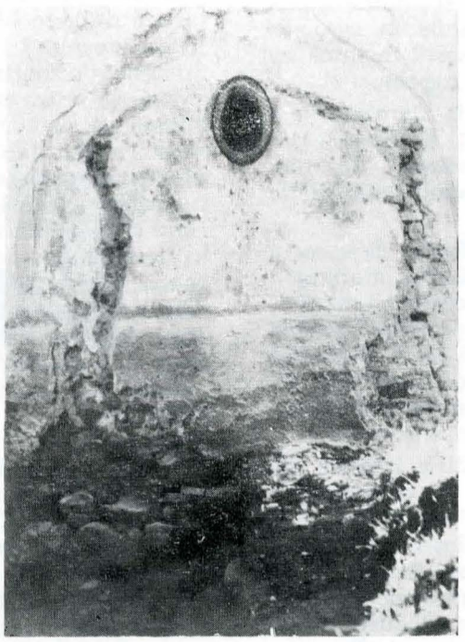

8

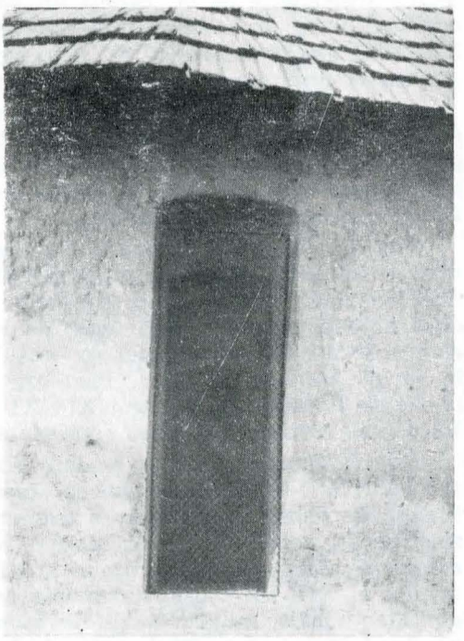

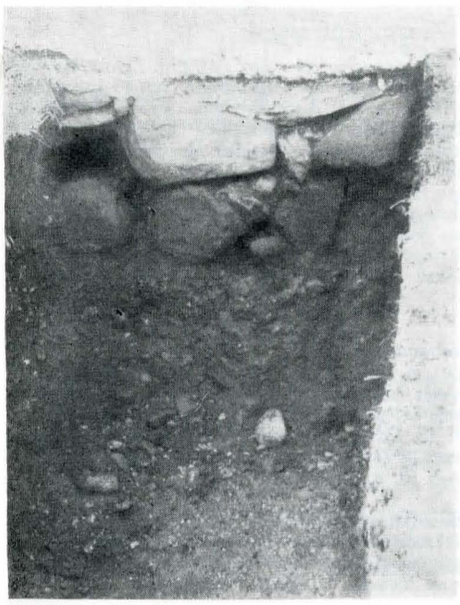

7 9

10

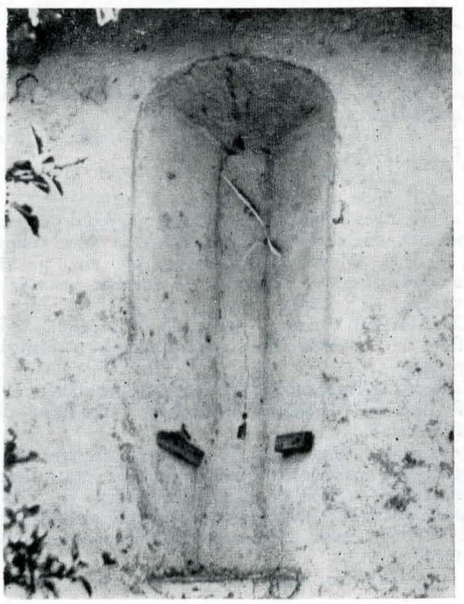

https://biblioteca-digitala.ro

mai poate fi încadrat nici din punct de vedere stilistic în epoca romanică a secolului al XIII-lea[11].

A. Merhautova-Livorova, într-o lucrare recent apărută[12], analizînd multiplele probleme legate de rotondele simple din Europa Centrală, sublinia în primul capitol că nu trebuie urmărită numai forma rotondelor, ci în acelaşi timp scopul zidirii lor, hramul, ca şi simbolul exprimat prin forma lor[13]. O concluzie de seamă a lucrării este cea privind originea acestora. Rotondele ce apar mai întîi în Moravia Mare, în secolele IX—X, apoi în Boemia, îşi au rădăcinile în spaţiul dalmato-istriot şi reprezintă o grupă unitară prin formă şi scop: sînt capele nobiliare în cadrul unor curţi întărite sau cetăţi amplasate în puncte strategice, uşor de apărat, prin care se glorifică nu numai biserica în sine (ceea ce se exprimă prin planul central), dar şi întemeietorul, care adesea după moarte este înhumat în interiorul capelei. Apariţia cea mai frecventă în zona central europeană, zonă locuită de slavi, este semnificativă fiind legată şi de creştinarea lor. Rotonda a fost preluată şi de maghiari, după aşezarea lor în Pannonia, iniţial păstrîndu-se caracterul de capelă nobiliară, privată; în secolele XII—XIII se vor întîlni însă şi capele parohiale de plan central[14].

În atenţia cercetătoarei cehe sînt şi rotondele din România (Alba Iulia, Pelişor)[15]; ea observă caracterul excepţional al apariţiei celor patru abside la „capela lui Isus" şi consideră că este vorba aici despre impulsuri din sud[16].

Avînd în vedere criteriile de analiză propuse de A. Merhautova-Livorova, subliniem unele observaţii ale cercetării arheologice de la „capela lui Isus" şi anume: lipsa oricăror urme de cultură materială databile în secolele XI—XIII, atît în interiorul cît şi în exteriorul incintei, ca şi absenţa unui cimitir organizat în jurul capelei.

Astfel putem conclude că rotonda de la Odorhei nu a aparţinut unei curţi feudale sau unei cetăţi (în ambele cazuri aşezarea în teren era de altfel improprie), dar nici unei comunităţi rurale, fie cu funcţia de capelă cimiterială, fie cu cea de capelă parohială[17].

Aici este locul de a remarca din nou faptul că această mică construcţie se află la marginea actualului municipiu Odorhei, deci mult în afara graniţelor vechiului oraş. Or, dacă această capelă s-ar fi legat de începuturile aşezării acestei localităţi, era normal ca oraşul să se fi dezvoltat în jurul „capelei lui Isus". Prezenţa unor materiale arheologice databile în secolele XI—XII din centrul oraşului actual, considerăm că nu reprezintă un argument[18].

În continuare, avînd în vedere condiţiile istorice ale secolelor XII—XIII, observăm că acestea nu ofereau ambianţa favorabilă apariţiei unei asemenea construcţii ecleziastice. În zona viitoarelor scaune secuieşti, secuii sînt colonizaţi către sfîrşitul secolului al XII-lea—începutul secolului al XIII-lea[19], păstrînd forma de organizare socială gentilico-tribală, în faza sa de destrămare, şi după aşezarea lor în aceste zone răsăritene ale Transilvaniei[20].

Discutînd monumentele din scaunele secuieşti, Entz Géza observa caracterul unitar al arhitecturii acestei zone, ceea ce se explică tocmai prin faptul că în secolul al XIII-lea structura socială a secuilor nu poseda încă o stratificare pronunţată, ca cea a locuitorilor din comitate, remarcînd totodată că, datorită unei puternice structuri de familie, în această zonă construcţiile în stil romanic au fost clădite de comunităţi[21].

Se pare că tipul de plan caracteristic acestor zone pentru începuturile arhitecturii ecleziastice este *„biserica sală cu navă simplă dreptunghiulară, acoperită cu tavan drept şi absidă semicirculară boltită în semicalotă, precedată de o travee dreptunghiulară sau pătrată de asemenea boltită"* [22].

De altfel, în cadrul arhitecturii ecleziastice din secolul al XIII-lea cercetătorii de pînă acum acordau acestei capele un loc cu totul excepţional[23].

Analizînd fenomenele istorico-sociale din Transilvania secolului al XVI-lea, constatăm că în zona secuiască are loc o asprire a relaţiilor feudale, mai ales după formarea principatului autonom. Se ştie că secuii s-au bucurat, după aşezarea lor în zonele răsăritene ale Transilvaniei, de libertăţi largi, întrucît aveau obligaţii militare importante la graniţa regatului maghiar. În cursul secolului al XVI-lea, secuii de rînd pierd numeroase privilegii, situaţia lor înrăutăţindu-se treptat[24]. Nemulţumirile crescînd, i-au determinat să se răscoale, cetele răsculaţilor adunîndu-se în aprilie 1562, lîngă Odorhei, foarte probabil pe cîmpul din zona capelei. După ce şi-au ales trei căpitani, răsculaţii s-au îndreptat împotriva nobilimii, dar au făcut greşeala tactică de a se împărţi în două grupe, astfel că oştile lui Ioan Sigismund i-au reprimat cu uşurinţă. Asemenea frămîntări vor continua pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea[25].

Fără a intra în amănuntele evenimentelor evocate, înclinăm să vedem în capela de la Odorhei un reflex al acestora. Nu trebuie să uităm că lupta de clasă în această vreme avea adesea un înveliş religios şi că Reforma abia fusese decretată în Transilvania, în 1550. Or, se ştie că în timp ce nobilimea a fost adepta Reformei, fiind interesată să smulgă bisericii catolice imensele bogăţii, secuimea a rămas credincioasă catolicismului, rezistînd, şi pe această cale, presiunii nobiliare[26]. În acest sens circula în sînul maselor largi credinţa în apariţia unui conducător, a unui „om al domnului", care să le scape de greutăţi[27]. Hramul capelei din Odorhei, Isus, ar putea fi corelat tocmai cu aceasta[28].

Oricum, din cercetările arheologice şi de parament efectuate, ca şi din analiza atentă a datelor de ordin stilistic, rezultă că datarea capelei lui Isus din Odorhei trebuie revizuită. Construit în cursul secolului al XVI-lea, micul edificiu nu aparţine nicicum epocii romanice, cum multă vreme s-a crezut, el exprimînd o conjunctură artistică specială, a cărei problematică deosebit de complexă urmează să fie descifrată de acum înainte.

Zusammenfassung

Die Christus-Kapelle aus Odorheiu-Secuiesc ist ein Zentralbau mit vier halbkreisförmigen Apahden und im allgemeinen im 13.Jh. datiert.

Auf Grund der archäologischen Ausgrabungen wurde festgestellt, um die Kapelle keine Bestattungen staattgefunden haben. Im Innern wurde eine Krypte entdeckt, die aus der Bauzeit der Kapelle stammt.

Der Bau der Kapelle wird dank einer Münze in der zweiten Hälfte des 16.Jh. festgelegt (1561).

Gründliche Untersuchungen der Kapellenwände ergaben die Schlussfolgerung, dass dieser Bau keine spezifisch romanische Merkmale aufweist. Die Verfasserin bringt die Erichtung dieser Kapelle in Verbindung mit den geschichtlichen Ereignissen der zweiten Hälfte des 16.Jh.

---

[11] Menţionăm că autorii referatului arheologic consideră, în ciuda datelor rezultate în urma cercetărilor arheologice şi expuse în acest articol, că problema datării monumentului rămîne şi pe mai departe nerezolvată.

[12] A. Merhautova-Livorova, *Einfache mitteleuropäische Rundkirchen,* Praha, 1970.

[13] *Idem,* p. 9.

[14] *Idem,* p. 54—55.

[15] Aceste biserici reprezintă o problemă aparte a arhitecturii ecleziastice transilvănene, de care nu ne vom ocupa în acest articol.

[16] A. Merhautova-Livorova, *op. cit.,* p. 58. Este însă necesar să precizăm faptul că, în ceea ce priveşte zona în care este situată această capelă, nici pentru secolul al XIII-lea, dar nici pentru secolul al XVI-lea, nu poate fi vorba de o influenţă venită direct din sud, ştiut fiind că în general ea s-a aflat sub o înrîurire artistică central-europeană.

[17] G. Ferenczi şi Şt. Ferenczi consideră că eventual capela a putut fi biserica comună a satelor din apropiere, dispărute: Gydrosfalva şi Cibrefalva.

[18] G. Ferenczi şi Şt. Ferenczi, *Cetatea de la Vărşag . . .,* p. 110, nota 18, menţionează descoperirea în centrul oraşului Odorhei, cu ocazia unor lucrări de canalizare făcute în 1955 în Piaţa Libertăţii, a unor materiale arheologice (ceramică) databile în secolele XI—XII.

[19] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* vol. I., Cluj, Ed. Dacia, 1971, p. 112.

[20] *Idem,* p. 113.

[21] Entz Géza, *Die Baukunst . . .,* p. 43.

[22] E. Greceanu, *op. cit.,* p. 266.

[23] *Ibidem;* A. Merhautova-Livorova, *op. cit.,* p. 58.

[24] *Istoria României,* vol. II, p. 892.

[25] *Idem,* p. 893—894; Şt. Pascu, *Transilvania în epoca principatului. Timpul suzeranităţii turceşti 1541—1691,* Cluj, 1948, p. 214—216.

[26] *Istoria României,* vol. II, p. 1035—1036.

[27] *Idem* p. 894.

[28] În legătură cu destinaţia monumentului, autorii referatului arheologic consideră, că eventual construcţia este în legătură cu primul mormînt sau putea avea legături strînse cu acele izvoare cu ape vindecătoare de diferite soiuri care izvorăsc în apropierea capelei.

https://biblioteca-digitala.ro